

В. Н. КОРПУСОВА
Р. С. ОРЛОВ

Могильник VI—IV вв. до н. э. на Керченском полуострове

Резюме

Публикация посвящена материалам охранных раскопок грунтового могильника, расположенного в урочище Стоячий камень близ с. Золотое Ленинского района Крымской области. Погребальные сооружения, частично возвышающиеся над современной поверхностью, представлены каменными ящиками, сложенными из необработанных известняковых плит, окруженных кромлехами из таких же плит. В могилах обнаружены многократные захоронения — труположения, вытянутые, с западной ориентировкой. Погребальный инвентарь, представленный орудиями труда, предметами вооружения и личного убора, позволяет датировать исследованные могилы в пределах конца VI—IV вв. до н. э. Погребальный обряд этого и аналогичных ему могильников, локализованных на побережье Азовского моря, дает основание выделить эти памятники в особый тип. Население, оставившее их, близко по своей культуре к синдскому, проживавшему в азиатской части Боспора. Однако для окончательных выводов об этнической принадлежности его и о судьбе носителей указанных памятников после включения этой территории в состав Боспорского государства необходимы дальнейшие раскопки как могильников, так и поселений.

О. М. МЕЛЬНИКОВСЬКА

Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині

Деснянський загін Інституту археології АН СРСР у 1967—1968 рр. обстежував околиці с. Свердловка (стара назва — Псарьовка) Коропського району Чернігівської області. Під час обстеження було виявлено групу пам'яток юхнівської та роменської культур, до якої належать, зокрема, три городища (Свердловське I—III).

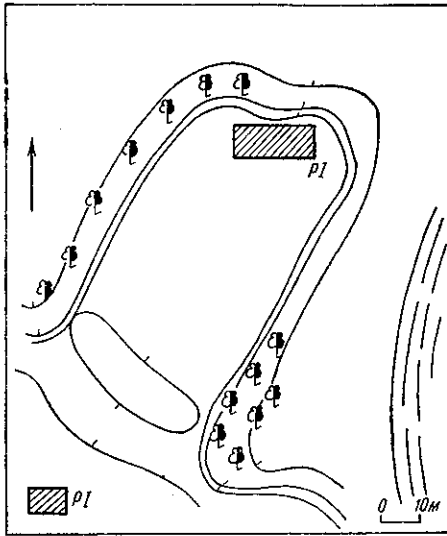


Рис. 1. Городище Свердловське I. Схематичний план.

Свердловське I розташоване між селами Мезин і Свердловка в урочищі городок або Носенків. На північ від нього в урочищі Хоромка на пониженій ділянці берега відкрито селище з дуже бідним культурним шаром, що містить матеріали середини — третьої чверті I тис. н. е. Тут було зібрано грубу ліпну кераміку із значною домішкою шамоту в тісті. Деякі з уламків прикрашені насічкою по вінцях.

Городище займає ріг корінного берега р. Десни. Його прямокутна площадка орієнтована по лінії північний схід — південний захід. З боку плато воно відрізане валом та рівчаком (рис. 1). Потужність культурного шару незначна і становить

0,2—0,25 м. На краї городища закладено розкоп загальною площею 160 кв. м, причому знайдено матеріали юхнівської та роменської культур. Під час зачистки материка на його поверхні зафіксовано багато плям від господарських ям та напівземлянкових жител роменського часу, кожне з яких розкрито розкопом навпіл по діагоналі. Виявлено та-

кож куток третьої роменської напівземлянки (рис. 2). Від юхнівського часу в розкопі простежено сліди будівлі з ямками від стовпів вздовж стінок та в кутках. Цілком чіткою є лінія однієї стіни, довжиною 3 м; частково зафіксовано залишки суміжних з нею стін. Долівка цього житла майже не заглиблена (0,5—0,15 м від материка). Східна частина юхнівської будівлі зруйнована роменським житлом № 1 (рис. 2). До юхнівської культури належать ями №№ 9, 11, 19, 22 (вона перерізана роменською напівземлянкою № 2) та 25. В них знайдено глиняні грузила, уламки юхнівського посуду, кістки та луску великих риб (рис. 3,

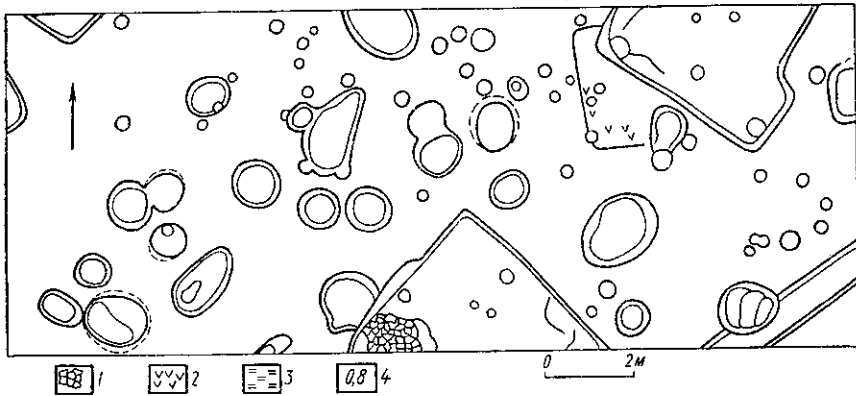


Рис. 2. Городище Свердловське I. План розкопу:

1 — розвал печі; 2 — вугілля; 3 — обпалена глина; 4 — глибини від материка.

12). В ямах №№ 1, 13, 15 трапились юхнівські пряслиця (рис. 4, 2, 3, 7, 8). Мабуть, до цього часу слід відносити знайдене в шарі кістяне знаряддя у вигляді широкої пластини з виділеною головкою (рис. 4, 10).

Уламки юхнівського посуду мають сіро-брунатний колір, товсті стінки, серед домішок переважає жорства, іноді у сполученні з піском. На поверхні помітні сліди від загладжування травною. По краях вінець та по шийці посудини прикрашалися прямокутними, круглими та овальними вдавленнями кінцем палички, а також відбитками пальців та нігтів. Профілювання посуду досить різноманітне: є форми з вузькою шийкою та розширеною верхньою частиною горщика, є лише розширені донизу, з слабо окресленими плічками. В усіх випадках посудини мають більш-менш виділену шийку, а низ оформлено по-різному: з м'яким переходом від широкого корпусу до денця; з різко звуженим корпусом та розширеним краєм дна; прямим корпусом, що ледве звужується у напрямку денця (рис. 3, 15—16, 18—28). Описаний посуд має аналогії в матеріалах досліджуваного Мезинського (1967—1968 рр.) та повністю розкопаного у 1965—1967 рр. Кудлаївського городища. Вони датуються VI — початком V ст. до н. е. Знайдені на них грузила кулястої, циліндричної та конічної форми, високі «хлібці» з вдавленнями, пряслиця тощо, аналогічні відповідним знахідкам з ранніх юхнівських поселень (рис. 3, 1—7, 9—12, 14—17). Отже, юхнівський комплекс Свердловського I також можна датувати VI — початком V ст. до н. е.

Більшість роменських матеріалів здобуто під час розкопок напівземлянок.

Житло № 1 має глибину 0,75—0,8 м. Воно, як і інші напівземлянки (№ 2 та № 3), було орієнтоване кутами по сторонах світу. Цілком виявлено стінку довжиною 4,2 м. У південному кутку був прямокутний виступ з вертикально зрізаними стінками. По кутках житла є ямки від стовпів, незначно заглиблені в материк. Вздовж стінок збереглися залишки облицювання у вигляді вугілля та обгорілих деревин. Долівку житла

щільно утрамбовано; вона має рівну поверхню з невеличким підвищенням безпосередньо біля стінок. Вздовж північно-західної стіни напівземлянки № 1 виявлено високий материковий виступ (рис. 2). Заповнення житла темного кольору і містить вкраплення вугілля, обпаленої глини, кістки тварин тощо. Трапилося і кілька великих уламків ліпних горщиків сіро-брунатного кольору із значною домішкою шамоту в тісті. Посудини мають округлий у верхній частині корпус, низьку шийку, прикрашені вони насічкою та нігтьовими вдавленнями (рис. 5, 1—2). На долівці житла знайдено уламок глиняної сковорідки, а також бортик кружальної посудини з відігнутими вінцями, орнаментованою хвилястою лінією (рис. 5, 6—7). Крім фрагментів кераміки, є уламок пряслиця, ріг

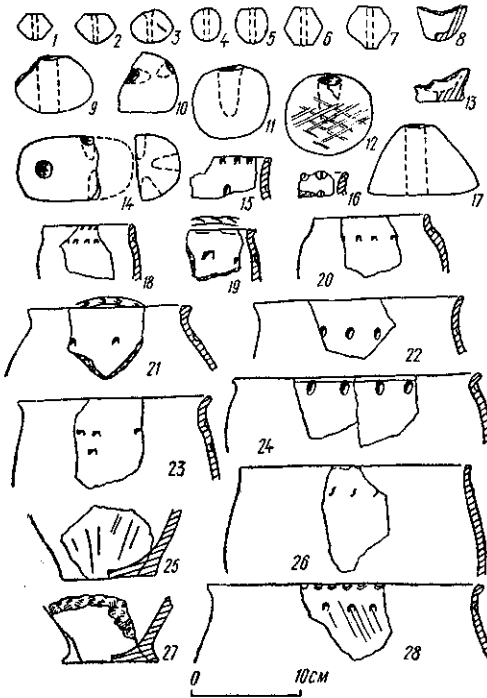


Рис. 3. Городище Свердловське I. Знахідки юхнівської культури.

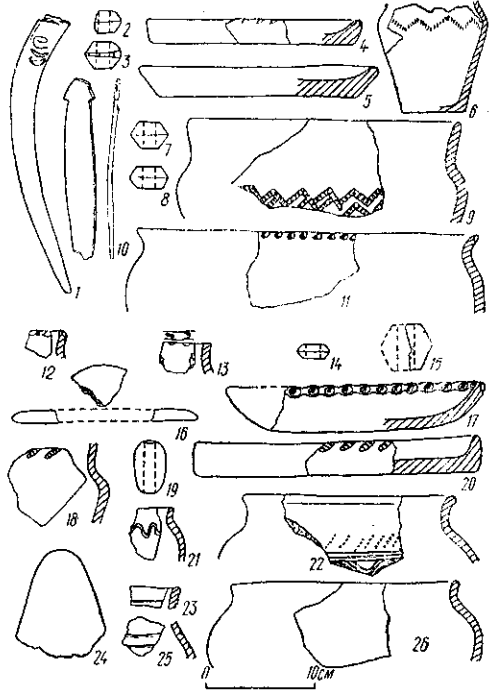


Рис. 4. Знахідки з околиць сіл Свердловка та Мезин. 1—11 — матеріали роменської культури з городища Свердловське I; 12 — селище Хоромка; 13, 19, 21, 23, 25 — селище на території шкільної садиби в с. Мезин; 22, 26 — городище Свердловське II.

зі слідами зрізу, шматок залізного шлаку, а також уламки масивних глиняних блоків або валків, виготовлених з тієї самої глини, що й посуд (рис. 5, 3—5, 8).

Житло № 2 являє собою яму з вертикальними стінками (4,4×4,7 м), глибина її — 1,0 м. На долівці цієї напівземлянки простежено кілька ямок від стовпів, дві з яких розташовані посередині стінок. Можливо, вони пов'язані з конструкцією житла, а не з внутрішнім обладнанням. У західному кутку виявлено розвал глиняної пічки (0,5—0,6 м заввишки), але встановити її форму неможливо. Піч стоїть на тонкому прошарку мішаної сіро-жовтої обпаленої глини. У верхній частині розвалу є темна пляма від невеликої ями (0,2 м в діаметрі), що, безумовно, пов'язується з конструкцією пічки (рис. 2). В заповненні житла знайдено уламки горщиків. Один з них мав округлий корпус і низьку шийку, прикрашену по зрізу вінець косими відбитками мотузкового штампа. Дру-

гий належав слабо профільованій неорнаментованій посудині з ледве наміченою шийкою та високими опуклими плічками (рис. 5, 22, 24). Колір цих посудин сіро-жовтуватий, в тісті — велика домішка шамоту. Безпосередньо на долівці цього житла трапився уламок сковорідки та кілька фрагментів маленького кружального горщика брунатно-сіруватого кольору, з домішкою піску в складі тіста. Він був прикрашений лінійним орнаментом по нижній частині корпуса. Знайдено також частину денця від іншого кружального горщика (рис. 5, 18—20, 23). Серед інших

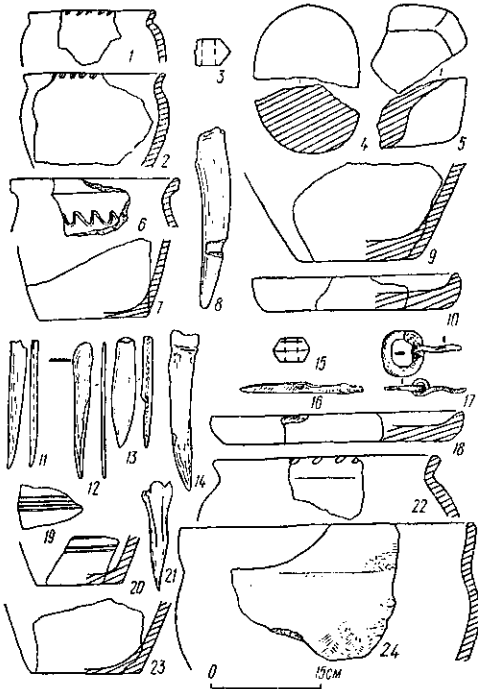


Рис. 5. Городище Свердловське I. Знахідки кераміки роменської культури з жител №№ 1—3; 1—10 — напівземлянка № 1; 11—24 — напівземлянка № 2.

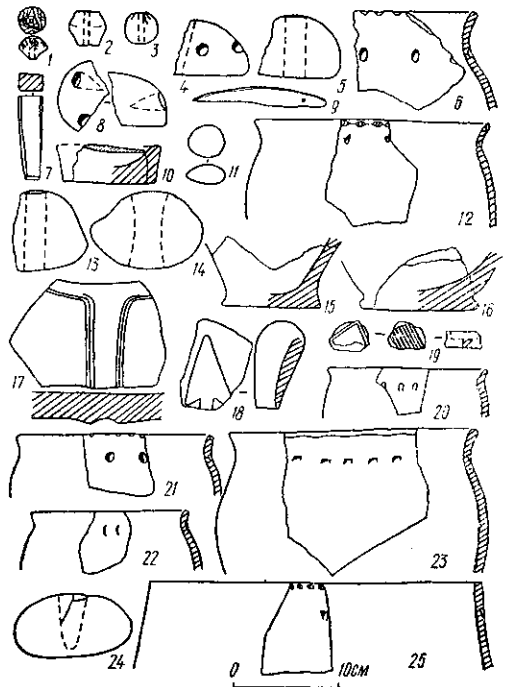


Рис. 6. Знахідки з інших городищ поблизу с. Свердловка. 1—18 — городище Свердловське II; 19—25 — городище Свердловське III.

знахідок можна назвати мідну пластинчасту пряжку з закругленими кутками та плоским витягнутим язичком, невеличкий залізний ніж з прямою спинкою та потовщенням на держаку, глиняні пряслиця, проколки з кістки та рогу (рис. 5, 11—17, 21).

Від житла № 3 в розкопі виявлено лише його південний куток. З'ясовано, що глибина напівземлянки становить 1,2 м від материка. В її заповненні також були уламки від типових роменських посудин.

Роменські матеріали з досліджуваного городища мають аналогії на інших пам'ятках цієї культури басейну Десни, які М. В. Воеводський датує в широких межах VIII—X ст. до н. е.¹ На підставі комплексу знахідок з городища Свердловське, ранньослов'янський шар пам'ятки можна датувати кінцем IX — початком X ст. Наявність кружального посуду не дає змоги говорити про більш ранні часи. В процесі дальших досліджень доцільно вивчати пам'ятки роменської культури, оскільки шар та спо-

¹ Воеводський М. В. Важнейшие итоги Деснянской экспедиции 1946 г.—КСИИМК, 1948, вып. 20, с. 39—40, рис. 22; Воеводський М. В. Городища Верхней Десны.—КСИИМК, 1949, вып. 29, с. 74—76, рис. 16; Воеводський М. В. Городища Десны.—АП УРСР, т. 1. К., 1949, с. 107—109, рис. 2—4.

руди юхнівського часу в значній мірі зруйновані ранньослов'янськими заглибленими житлами.

Городище Свердловське II розташоване на мисі правого берега р. Десни в урочищі Вапняків Городок *. Його площа зараз зайнята колгоспним садом і частково розорюється, внаслідок чого план валу та рівчака складено майже повністю. В Мезинському краєзнавчому музеї зберігаються матеріали з цього городища **. Серед них особливо цікавою є кам'яна плита — форма для відливки бронзового дзеркала скіфського типу з рантом по краях та прямим руків'ям (рис. 6, 18).

Під час обстеження пам'ятки на поверхні були зібрані уламки юхнівських горщиків сіро-жовтого кольору, з домішкою жорстви у складі тіста. За формою та орнаментациєю вони аналогічні посудинам таких городищ, як Мезинське, Кудлаївське, Свердловське I, що загалом датуються VI ст. до н. е. Крім того, був знайдений уламок каганця, зробленого з денця розбитого горщика шляхом заточування його стінок. Подібний тип виробу характерний лише для раннього юхнівського комплексу. Специфічним для цього часу є й набір глиняних грузил та хлібців. До рідких знахідок належить кам'яна ливарна форма для виробництва дротиків з двошальним пером (рис. 6, 18). Слід відзначити також маленький дископодібний виріб з каменю, кам'яний товчачик, кілька пряслиць, залізний ніж з горбатою спинкою та точильний брусок (рис. 6, 1—16). Останній може відноситися й до пізнішого часу. На площі городища трапилось кілька уламків посудин роменської та давньоруської культур (рис. 4, 22, 26). Фрагменти кружальних давньоруських горщиків з високою шийкою та відігнутими назовні вінцями мають червоножовтий колір; вони прикрашені по плічках лінійно-хвилястим орнаментом у сполученні з навкісними відбитками зубчастого штампа (рис. 4, 22). Такий посуд звичайно датується XI ст. н. е.

Свердловське III досліджувалося біля паромної переправи через р. Десну, на розі, утвореному її правим берегом та яром, вздовж якого протікає р. Головісна. Ця місцевість має назву Мережкін (або Мурашкін) Городок ***. Площадка городища грушеподібної конфігурації з'єднується з плато вузьким перешийком, на якому збереглися залишки валу й рівчака. Потужність шару — 0,6 м. При обстеженні було знайдено багато уламків юхнівського посуду ранніх форм. Вони мають жовтобурий колір; у складі тіста є значна домішка жорстви. Привертає увагу прямий бортик посудини з відбитками палички по зовнішньому краю вінець та під ними (рис. 6, 25). Такий тип невідомий у ранніх юхнівських комплексах. Цікавий також глиняний мініатюрний каганець з трикутними бортиками та денцем, прикрашеним згладженими відбитками палички (рис. 6, 19). Виявлено велику кількість грузил з наскрізним або неповністю наскрізним каналом (рис. 6, 24).

Середньовічні матеріали простежено на селищі в с. Мезин на території шкільної садиби. Тут було зібрано кружальний посуд з хвилястим і лінійним орнаментом (рис. 4, 13, 21, 23, 25).

В Мезинському музеї зберігається значна колекція предметів з урочища Хуторище, розташованого між селами Мезин та Курилівкою на береговій терасі старого русла р. Локни — правої притоки Десни (знахідки В. Є. Куриленка). Крім стоянки часів неоліту та епохи бронзи, тут існувало роменське поселення. У підйомному матеріалі репрезентовані фрагменти горщиків і сковорідок, що прикрашалися відбитками мотузкового штампа та пальцьовими вдавленнями; глиняна сковорідка, кришка від горщика, валки та «конуси», невеличке біконічне грузило,

* Невелика колекція уламків посуду юхнівської та давньоруської культур зберігається в Державному Ермітажі (колекція 839, оп. 198. Розкопки С. А. Гатцука 1907 р. — Псарьовське городище).

** Знахідки місцевого вчителя В. Є. Куриленка.

*** Матеріали В. Є. Куриленка.

низьке глиняне біконічної форми пряслице та інші речі (рис. 4, 14—18, 20, 24).

Численні середньовічні матеріали виявлено під час розкопок Мезинського городища, але їх опис потребує окремої публікації.

О. Н. МЕЛЬНИКОВСКАЯ

**Поселение
близ с. Свердловка
на Черниговщине**

Резюме

В статье публикуются материалы о новооткрытых памятниках юховской (VI—V вв. до н. э.) и роменской (VIII—X вв. н. э.) культур, обнаруженные в ходе обследований 1967—1968 гг. в Черниговском Подесенье. В частности, в научный оборот вводятся материалы группы городищ, расположенных между селами Мезин и Свердловка (б. Псаревка) в Коропском районе Черниговской области. Здесь собран богатый материал, относящийся ко времени раннего железного века, обнаружены остатки жилищ и хозяйственных сооружений с керамикой и инвентарем юховской и роменской культур. Кроме того, во время обследования окрестностей указанных сел автором собрана коллекция обломков посуды эпохи Киевской Руси.

А. О. КОЗЛОВСЬКИЙ

**Житла з нижнього шару
городища Башмачка
на Дніпропетровщині**

Серед пам'яток черняхівської культури значний інтерес становить єдине відоме в наш час укріплене поселення, виявлене на околиці с. Башмачка Солонянського району Дніпропетровської області. Городище було відкрито в 1953 р. Дніпрогесівською експедицією Інституту археології АН УРСР. Розкопки провадились в 1953 г. та 1971—1973 рр. Під час розкопок 1972—1973 рр. в північно-західній частині городища виявлені дві напівземлянкові споруди, які належать до початкового періоду його заселення.

Напівземлянка № 1 (рис. 1) була збудована впритул до північно-західної стіни городища. Будівля неправильної прямокутної форми, витягнута з півдня на північ. Довжина її — 8 м, ширина в південно-західній частині — близько 5 м, в північно-східній зоні вона звужується до 2,5 м. У східній стіні була невелика сходинка розміром 0,6×0,2 м, висотою 0,3 м від долівки (можливо, східець входу). Стіни будівлі, викопані в материковій глині, простежувались на висоту 0,5—0,7 м від рівня долівки. Під ними збереглись стовпові ями. Крім того, ряд ям виявлено на деякій відстані від стін (рис. 1). Долівка перекрита сірим золистим шаром товщиною 0,05 м, який свідчить про пожежу в житлі. Місцями збереглась підмазка долівки у вигляді прошарку світло-жовтої глини товщиною 0,02 м. Особливо добре цей прошарок простежується в північній частині, де він обпалений до твердого стану. Біля стін лежав завал глиняної обмазки.

В середній частині будівлі на підлозі розташоване велике відкрите вогнище, викладене з каменів на глиняній основі. Воно також перекривалося сірим золистим шаром, а глина місцями була обпалена до червоного кольору. З північного сходу до вогнища примикала невелика квадратна яма з закругленою південно-західною стінкою. Розмір її — 0,5×0,5 м, глибина від рівня долівки — 0,3 м. В ямі знайдена нижня шелепа молодшої свині.